

Schokland en omgeving' (Gemeente Noordoostpolder, Flevoland)

Het Werelderfgoed 'Schokland en omgeving' staat als archeologisch monument symbool voor de eeuwig durende strijd tussen de mens en de zee. 'Schokland en omgeving' zijn in 1995 op de Lijst van het Werelderfgoed geplaatst.

Het smalle, langgerekte, voormalige eiland Schokland telt negen rijksmonumenten. Hiervan zijn er vijf archeologische terreinen, drie zijn gebouwde monumenten en één is een gecombineerd archeologisch én gebouwd monument ('mixed site'), waardoor er tien inschrijvingen in het register zijn. Vier van de terreinen die als archeologische rijksmonumenten zijn aangewezen omvatten uit de historische tijd daterende woonterpen. Het vijfde bevat resten van verschillende prehistorische nederzettingen. Hiernaast zijn er enige honderden archeologisch waardevolle terpen, dijken, dijksystemen en andere relicten op en om het voormalige eiland aangetroffen. De gebouwde rijksmonumenten bestaan uit een kerkgebouw, een pastorie, fundamenten van een kerkgebouw (de 'mixed site') en een lichtwachterswoning.

Schokland maakt sinds het begin van de jaren '40 van de 20^e eeuw deel uit van de droogmakerij de Noordoostpolder in het IJsselmeer. Op luchtfoto's komen de oude contouren van het vroegere eiland goed tot uiting in de beplanting en in contrast met de verkaveling van de Noordoostpolder.

Schokland, korte geschiedenis

Schokland maakte – net als Urk – tot in de Vroege Middeleeuwen deel uit van een groot, maar al eeuwen aan aantasting door de zee blootstaand veengebied. Onder het veen ligt een stevige massa van keileem, die dateert uit de periode van de laatste IJstijd, dat wil zeggen van vóór circa 12.000 jaar geleden. Vanaf omstreeks 800 na Chr. brokkelde het land vooral vanuit het westen steeds verder af. Het veengebied viel vermoedelijk al vóór 1200 uiteen, waarbij Schokland een schiereiland werd. Alleen op een aantal plaatsen waar een stabiele keileemkern weerstand bleef bieden aan de groeiende Zuiderzee, was op den duur nog bewoning mogelijk. Schokland had uiteindelijk nog slechts een verbinding in het oosten met het vasteland. Omstreeks 1450 brak het schiereiland Schokland definitief van het vasteland af en was het definitief een eiland.

Er zijn vele sporen van bewoning in en rond het huidige Schokland gevonden die tot omstreeks 10.000 jaar teruggaan. In verschillende fasen hebben zich vanaf die tijd menselijke culturen in dit gebied gemanifesteerd, met zwaartepunten rond 4000 voor Chr. en in de periode 2800-2000 voor Chr. Tot de opmerkelijkste vondsten behoren omstreeks 4500 jaar oude voetafdrukken! In latere eeuwen raakte het gebied overspoeld als gevolg van de permanent stijgende zeespiegel, maar door verlanding en veenvorming werd de zee uiteindelijk teruggedrongen. Het veengebied was hierdoor in de Romeinse Tijd opnieuw bewoond. Rond die tijd was de latere Zuiderzee nog een relatief groot meer, dat bekend was als Mare Flevum (Flevomeer). Omstreeks het jaar 800 werd hiervoor de naam Almere gebruikt. Almere stond via een zeegat in directe verbinding met de Noordzee.

Vanaf de 11^e of 12^e eeuw hebben de bewoners van Schokland getracht zich tegen de hierlangs opnieuw opdringende zee te verweren door de aanleg van dijkjes - maar tevergeefs. Er is wel geopperd dat de dijkjes samenhangende systemen vormden en dat het eiland in die tijd een almaar krimpende polder was, met natuurlijke afwatering via kleine sluisjes, maar zeker is dit niet. Elders waren zulke systemen toen zeker al in bedrijf. De bewoning was hoofdzakelijk op afzonderlijke woonterpjes – ook wel huisterpen genoemd. Vanwege de voortdurend toenemende wateroverlast en schade zijn in de 17^e en 18^e eeuw vele tientallen van deze woonplaatsen verlaten en ging men zich concentreren op een beperkt aantal terpen.

Rond 1800 was het oppervlak van Schokland afgenomen tot minder dan 10 % van dat omstreeks het jaar 800. Paalwerken en een laatste dijk moesten het eiland in de 18^e eeuw nog beschermen, maar niets hielp en steeds vaker overstroomde het land bij hoge vloed. En nog steeds ging land verloren. Schokland is zo uiteindelijk tot een bijzonder smalle, vier kilometer lange, noord-zuid lopende strook land geslonken. Er stonden tenslotte in de eerste helft van de 19e eeuw alleen nog woningen op een drie- of een viertal terpjes. Ze vormden de buurtjes (Oud-)Emmeloord (ook wel Noorderbuurt), Middelbuurt (of Molenbuurt) en Zuidert (Zuiderbuurt of Oudekerk). Beide laatste worden samen ook wel Ens genoemd. Schokland verviel zo tot één van de laatste resten van het voormalige cultuurland ter plaatse van de Zuiderzee. Bij iedere hoge vloed raakten grote delen van het eiland overspoeld en moesten alle bewoners, met hun vee en al hun andere bezittingen, zich terugtrekken op die buurtterpjes. Het zijn, naast de vele dijksporten en deze grotere terpen, ook de meer dan 165 verlaten huisterpen die van Schokland een uitzonderlijk archeologisch monument van de strijd tegen het water maken.

Het werd een uiteindelijk onhoudbare toestand, vooral nadat bij de stormvloed van 1824, 1825 en 1836 meerdere mensen waren verdronken en aanzienlijke materiële schade was aangericht. In 1859 verordonneerde Koning Willem III dat het eiland vanwege veiligheidsredenen ontruimd moest worden. Dit betekende dat zo'n 635 'Schokkers' aan land moesten gaan. Daarna werd Schokland nog slechts bewoond door een vuurtorenwachter en zijn gezin en enkele anderen. De overwegend houten woningen zijn daarna vrijwel allemaal gesloopt, net als de R.-k. kerk van Emmeloord uit 1842. (Dit pand is overigens herbouwd in Ommen). Het Hervormde kerkje in Ens / Middelbuurt (1834) en de aangebouwde pastorie, alsmede een paar woningen in Emmeloord bleven gespaard, evenals de woning van de lichtwachter (1806/1822) en een nieuw opgerichte lichtbaak (1856) bij de zuidpunt. Dit laatste bouwwerk is in 1944 gesloopt.

De regering gaf het eiland tot aan de inpoldering in de jaren '40 niet prijs aan de krachten van de natuur. Het is via het intact gehouden haventje van Emmeloord tientallen jaren benut door vissers en handelaren in vis. Tot de laatste bewoners behoorden onder meer een marktmeester die een visafslag in Emmeloord leidde en enige dijkwerkers. Hiernaast werd Schokland bezocht door dagjesmensen en strandjutters en ook werd het wel gebruikt door Zuiderzeeschippers, die achter deze 'golfbreker' beschutting zochten bij zwaar weer.

Nadat het nauwelijks meer verder geslonken eiland deel was geworden van de Noordoostpolder is er veel archeologisch onderzoek gedaan. Hierbij legde men een belangrijk deel van de (pre-)historie bloot. Hieronder zijn facetten van de bedijkingsgeschiedenis, de evolutie van de terpen, en een deel van de bebouwingsgeschiedenis. Via de graven, artefacten (door mensen gemaakte voorwerpen) en andere sporen uit vroegere perioden kwam ook een groot deel van de historie van de bewoning aan het licht. Zo was de bedijkingsgeschiedenis – en dus het zich terugtrekken van de bevolking - af te lezen en te herleiden uit het microreliëf in de jonge bodem rond het eiland en uit paalwerken en paalresten. Verder brachten proefsleuven in de terpen gegevens aan het licht over groei, omvang en datering ervan en over gebruikte materialen. Ook zijn er inmiddels sporen gevonden van meer dan 165 middeleeuwse en latere woonterpjes. De bebouwingsgeschiedenis is onder meer zichtbaar geworden door het blootleggen van fundamenteen en andere sporen van plattegronden van een aantal woningen en andere bouwwerken en van een van omstreeks 1300 daterend kerkje in Ens. Als zichtbare rest bevindt zich hier ook nog het fundament van de in 1944 afgebroken, 19^e-eeuwse, maar inmiddels overbodig geworden lichtbaak. Het was een baken als waarschuwing voor schippers en het was als zodanig ook een symbool voor de strijd tussen mens en water. Er zijn talrijke graven met menselijke resten op verschillende voormalige kerkhoven onderzocht en ook zijn er vele vondsten gedaan die gedateerd kunnen worden in verschillende fasen van het Neolithicum (de Nieuwe Steentijd) en van de

Middeleeuwen tot in de 19^e eeuw. De vondsten uit het Neolithicum gaan tot zo'n 10.000 jaar terug en dateren dus van relatief kort na de laatste IJstijd. 'Schokland en omgeving' bezit hiermee een rijk gevulde archeologische bodem. Het is vooral deze archeologische rijkdom die aanleiding is geweest het gebied een plaats op de Lijst van het Werelderfgoed te geven. Neolithische menselijke bewoning van een gebied dat in na de latere millennia door de zee werd overstroomd en dat opnieuw werd gekoloniseerd toen de zee was buitengesloten door verlanding en veenvorming, is op zichzelf al vrij zeldzaam. Maar dat de strijd tegen het water op diezelfde plaats daarna nog ten minste tweeduizend jaar voortgang vond, is vrijwel uniek. Zeker nu de Noordoostpolder en de Zuiderzeewerken iconen van de Nederlandse strijd tegen de zee zijn geworden.

Schokland tegenwoordig

Schokland verloor in de loop der eeuwen vooral terrein aan de westzijde. Een deel van de resten van de bedijking is na het onderzoek dat hieraan is uitgevoerd, opgegaan in landbouwgronden. Schokland bevat de grotere, nu als rijksmonumenten geklasseerde terpen die tot 1859 bewoond waren en daarnaast een bijzonder groot aantal archeologisch uitzonderlijke vormen en structuren als dijken en terpencomplexen. In Middelbuurt vond in de nabijheid van de weinige overgebleven bebouwing reconstructie in baksteen en hout plaats van de oorspronkelijk vrijwel geheel in hout opgetrokken woningen.

Schokland is letterlijk bewaard gebleven door het als eiland op te heffen; het is een eiland op het droge geworden. Toch is het maaiveld van Schokland sinds het in 1942 in de Noordoostpolder is opgenomen zo'n 1,5 m gedaald – ongeveer 1 meter meer dan dat van de omringende polder.

Het voormalige eiland ligt hierdoor voor het eerst in zijn bestaan vrijwel geheel beneden NAP! Het is daarom van groot belang dat de veen- en kleibodemdaling door almaar voortgaande bemaling en verdroging is gestopt door de instelling van het zogenoemd Schoklands Polderpeil. Via de aanleg een kwelslootgordel (of hydrologische zone) rond Schokland wordt het grondwaterpeil hoog gehouden, wat verdere oxidatie en klink van de bodem goeddeels moet voorkomen. Schokland is hiermee een polder in een polder. Zowel het bodemarchief (met de rijke archeologische waarden) als het oorspronkelijk aanwezige natuurlijke en het door mensenhanden gevormde reliëf is hierbij gebaat. Als onderdeel van de Noordoostpolder is Schokland zo tot op de dag van heden symbool gebleven van de eeuwige strijd tegen het water.

Door de zorg die thans aan de Werelderfgoedsite Schokland wordt besteed, blijft het voormalige eiland bewaard als een uitstekend voorbeeld van een grotendeels door de zee verzwolgen, maar uiteindelijk bestendigd cultuurlandschap met uitzonderlijke archeologische en cultuurhistorische kwaliteiten. Die zorg komt in de eerste plaats voort uit de verplichting tot instandhouding van de site door de Nederlandse Overheid, die voortvloeit uit de plaatsing ervan op de Lijst van het Werelderfgoed.

Literatuur en gegevens Schokland

H. van Blerck en H. Renes
Delta's branding. In: Cultuur en stedelijke vernieuwing; Denkboek voor de cultuurimpuls ISV. Den Haag 2004, pp. 129-153.

A.J. Geurts
Schokland; de historie van een weerbarstig eiland. Z.p. [Zutphen], 1991.

A.J. Geurts en B.A.J. Klappe
Schokland revisited; De laatste kerk van het oude Emmeloord. In: Schokland revisited; Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland. Z.p. [Zutphen], 1992, pp. 82-94.

J.W.H. Hogestijn:
Schokland in de late Middeleeuwen. In: Schokland revisited; Cultuur Historisch Jaarboek voor Flevoland. Z.p. [Zutphen], 1992, pp. 95-112.

A. Pol, R. Wattel, K. Wattel
Henry Monnier zette Schokland in 1845 op de wereldkaart. In: De Vriendenkring; Cultuurhistorisch tijdschrift voor Flevoland, 44^e jrg. 2004, No. 1, pp. 22-47.

K.J. Steehouwer
Een voetafdruk in de klei; Een tocht om het voormalige eiland Schokland. Amersfoort, 1997.
<http://www2.rnw.nl/rnw/nl/themes/nederland/werelderfgoed2005/?view=Standard>